

2374 ~~РІ 977~~
Р 19 Ср II 666/1.1

К Л Ю Ч Ъ

ЄЗЫКА ~~СРЕДСКОГА,~~

ИЛИ

СИТНИЦЕ ЄЗЫКОСЛОВНЕ,

препечатане
изъ кнѣжевногъ додатка
Южне пчеле 1852.

одъ

М. Светиѣа.

І.

У Новомъ Саду
Народна Кнѣгопечатня Др. Дан. Медаковиѣа.

223605

Єзыкъ испытати есте дубльину разума разумомь
изиѣрити.

ПРЕДГОВОРЪ.

Подъ именовъ „*Ситница*’ *Езыкословны*“ намъравао самъ я пре шестнайеть година издавати моя уметвованя о языку Србскомъ, испытуюћи духъ и основе языка, и осниваюћи правила иъгова за преправу подпуне *Езыкословнице* или *Бесѣднице* Србске. Но у самомъ почетку издаваня престати самъ морао. Судбина е моя другчѣ наредила, окренувши ме у Сербию на израђиванъ устройства и закона’ земальски’: у коему самъ послу деветъ пуны’ година’ пробавіо.

Доста самъ я веѣъ *езыкословнога* посла за издаванъ спремнога имао. Буна 1848. и 1849. године съ пропастью *Новога Сада*, која ми е све друго као буря однела, уиропастила е и ово. Но свету тежню ону: „*истину испышиваши, правду любиши, и роду на ползу и честь быши*“, ние ми у сердцу и души угушити могла. Томъ тежньомъ воѣенъ и опеть самъ, премда бременомъ дужности званія тиштень, кадъ и кадъ старомъ стазомъ пошетавши, и по гдѣкои цвѣтакъ *езыкословны*’ *ситница*’ изтраживши свѣту Србскомъ на видѣло у књижевноомъ додатку южне пчеле изнео.

Но будући да повременни листови даномъ, ил' мѣсецомъ, или годиномъ пролазе; а испытываня езыкословна треба да траю, и да се наставе озбыльномъ тежньомъ ко извору истиннога основа; зато я она ево особито препечатана даемъ, како бы свакій истинноиспытатель имаюћи и цѣло предъ очима, о основности мыслей мои судити, па и самъ своимъ мысляма све то дубль проницати могао. Особито пакъ даемъ на ново и зато, што е овай путь мышлѣня о езыку у многое сасвимъ новъ и необычанъ. Ако мени Богъ здравля и живота, па и одъ бремена дужности званія мала починка да, надамъ се посао реченый наставити. А међу тимъ има се и око овога мала мыслити, коме е само до правога и основаного мышлѣня стало.

Я самъ овай почетакъ по старой намѣри моіой „*Сишницама езыкословнима*“ назвао; но пошто самъ мысли све то на далъ развіяти и првобытне основе езыка извіяти настао, одмахъ самъ усмотрію, да бы оваковоме испыту езыкословномъ названъ „*Ключъ езыка Србскога*“ болъ доликовало, неголи *Сишнице езыкословне*. Па нека му за садъ и то буде, баръ за разлику одъ мой' првашњи Ситница' езыкословны.

Явлѣно е изъ Београда 14. Нов. 1851. у Южной Пчели ч. 22. да се у дружеству сръбске словесности повела рѣчь о правопису сръбскомъ, и да е сиремлѣна грађа за таковъ одъ г. I. Стеића поднешена дружеству.*) Видили смо и у III. свезки Гласника, како е дружество Сръбске словесности јоштъ 1848. год. Попечительству Провсвѣщенія представлѣниѣ учинило, и искало, да се ослободи одъ свакогъ ограниченя у правопису, т. е. да се може сваки и другимъ нѣкимъ правописомъ служити, како бы се коме кои бо-льи и основани видіо; и како е то исто захтѣванъ 1849. год. повторено; и како е рѣшеніе противно захтѣваню дружества испало. Попечительство е ономъ приликомъ одъ дружества захтѣвало, да оно покаже: „Какова е та ортографія нова, и у чему е савршенство нѣно состои, кое савршенство наравно треба да подкрѣпи основима езыка уобште, а особито природомъ езыка Славенскогъ уобште, а нарочито сръбскогъ, као и примѣромъ найизображеніи езыка; и поредъ тога, будући се она уредба одъ 1833. год. у постановлѣнию едне ортографіе позыва на примѣръ Руса, и ослања на књиге наше црквене, а дружество при захтѣваню своме позыва се на примѣръ Хрвата, Чеха и Словака, кои се Латинскимъ словима служе, то да немимоиђе дружество навести и то, да ли е и зашто е уедначенъ ортографіе Сръбске са овима сходниѣ и полезниѣ

*) Ова е доцниѣ печатана, но ниѣ одговорила очекиваню моме.

него оно првашнѣ са Русима и црквенимъ књи-
гама, као и то, како су Хрвати и Словаци и Чеси
за послѣдњи 10. година овы далѣ поступили и
усавршенствовали се нарочито у езыку, и то ка-
ко у лексикалномъ тако и граматическомъ виду,
т. е. како у поединимъ рѣчма и нѣовомъ зна-
ченю, тако и формама ображательны слогова и
цѣлымъ саставцима, да бы се судити могло,
да ли се и Србљи у томъ смотренію са новомъ
ортографіомъ каковомъ веѣемъ усавршенствованю
езыка свога надати имаю, до кога досады са сво-
іомъ досадашнѣомъ ортографіомъ, по мнѣнію друж-
ства, доспѣти нису могли. —

Я мыслимъ: Дружество Србске словесности има
право, што о правопису Србскомъ мысли и ради,
да, и дужно е о томе и мыслити и радити. А-
ли и Попечительство просвѣщенія има право,
што одъ дружества иште, да оно основано о то-
ме и мысли и ради, и мысли свое предъ лицемъ
Правительства основима подкрѣпи. И тако др-
жимъ, да дружество ние имало право, што оно на
захтѣванѣ Попечительства мысли свое о право-
пису другомъ ние основима подкрѣпило. То бы
и дружеству и членовима на честь служило. Го-
ворити и писати и захтѣвати текъ за батомъ
оно, што многи говоре и захтѣваю, то непристои
дружеству Србске словесности. Држимъ дакле и
као Србинъ и као членъ дружества, да се тога
одъ Попечительства назначенога правца и садъ
држати треба. Докъ намъ ние позната природа
езыка уобште, природа Славенскога и особено
Србекога езыка, донде се неможе о правопису
разумно и основано мыслити. Кои држе, да су
при правопису излишне мысли о природи и духу

езыка, тима се може казати: Procul, o procul
este profani — totoque absistite Iuco! —

Ние лака стварь, о духу и природи езыка
судити. И дуго се о томе и кодъ найученіега
свѣта мрачно или погрѣшно судило. Само о из-
вору езыка колико е дуго тумарано, докъ се са
задаткомъ за награду навелеумнога Хердера ние
наишло, те е онъ съ дѣломъ: *о извору езыка*
(Uiber den Ursprung der Sprache,) наградомъ у-
вѣнчанымъ стварь освѣтлио. Ёдни су налазили у
езыку нѣкій божественый строй, и приписивали
су нѣговъ изворъ и постанакъ самоме Богу; дру-
ги су потврѣивали, да езыкъ човеческій ние ни-
шта друго него што е издаванъ гласова и зву-
кова остале животинѣ; а гласови животинѣ да
су то исто што и езыкъ човеческій, као н. п.
Кондилякъ и Руссо: одъ коих онай е животиню
држао као и люде а овай люде за животиню узимао.
Хердеръ е испитао човека и нѣгове силе и способ-
ности као човека, различна одъ све друге жи-
вотинѣ, и доказао, да се изворъ езыка у само-
ме човеку и нѣговомъ разуму тражити има, слѣ-
дователно да човекъ као човекъ езыкъ произнаћи
може и мора *)

Веѣъ овакове различите мысли о извору и
постанку езыка и рѣчій за основну истину узе-
те мораю сасвимъ друго понятіе о езыку и рѣч-
ма дати, другій строй предпоставити, и тако
другій и другій основъ за написиванъ звукова и

*) Das Ziel der Wahrheit ist nur ein Punkt: auf den hingestellt
sehen wir auf alle Seiten, warum kein Thier Sprache er-
finden kann, kein Gott Sprache erfinden darf, und der
Mensch als Mensch Sprache erfinden kann und muss. —
Herder Uiber den Ursprung der Sprache.

рѣчій узети, слѣдователно другій основъ за правописъ извести. Дакле пре него се о правопису разговарамо, валя да се у понятію о езыку и нѣговомъ постанку, духу и природи сложимо. Ёрь другчіе се оснива и изводи правописъ, ако е езыкъ производъ човека као човека т. е. умне и чувствене силе и природе нѣгове, ако се сматра као огледало или видимый знакъ разума съ разумомъ еднога строя, савршенства и живота; а другчіе, ако се рѣчи сматраю као остали гласови или звуци животинѣ или бездушне природе, неподчинѣни законима разума, но само ушима примлѣни. —

2.

Езыкъ е природный производъ човека као човека. Као производъ има свой строй или организамъ, коимъ живи. Овай строй мора бити онай истый, кои е и разума човеческогъ; и тако мора бити и една мѣра кроя и савршенства. У разуму оживіо е и живи езыкъ, у езыку живи разумъ. Кодъ Грка е *логосъ*, *слово*, то исто што и разумъ, и словесанъ човекъ то е исто што и разуманъ или разумомъ одареный. По томе ако ћемо ясно понятіе да имамо о езыку, морамо испитати природу и силу разума човеческогъ; ерь е езыкъ правый обликъ и отпечаткъ разума, и устройство нѣгово подобно е устройству разума. Езыкъ као производъ предпоставля силу, коя га производи. Да се што силомъ произведе, мора предилазити усиливанѣ; дакле се при произвођеню езыка разумъ усиливати морао. Сила разума колико е снажна, о-

петъ небы у станю была рѣчи произвести, кадъ небы у тѣлесной части човека такова орудія одъ створителя дана была, коима се знацы они очленѣни, мысао назначаваюѣи, изразити могу. При испытываню начина, како е човекъ рѣчи произназити, и нѣима предмете означавати почео, треба да представимо себи човека као створенѣ особито, одарено умномъ силомъ производномъ, коіомъ веѣъ по себи мыслити, судити, стварь одъ ствари и свойство одъ свойства разликовати и разпознавати може; после да га представимо као часть свѣта овога, коя као такова са цѣлимъ свѣтомъ и нарочито са тварима, кѣе га найближе окружаваю у союзу стои. Човекъ као таковый дѣйствуе на твари, а твари свѣтске дѣйствую на нѣга, и то бѣва крозь чувства споляшня, на коя онъ и своя внутреня дѣйства излива на свѣтске твари, и одъ овы такоѣеръ дѣйства прима. И у овоме лежи првѣй зачетакъ езика, прво усиливанѣ изражаваня и означаваня мыслѣй и предмета, првѣй постанакъ рѣчѣй, кое се состоитъ или изъ поединны слогова, или се саставляю изъ выше слогова, а слогови изъ поединны слова' и гласѣа'. Умъ своіомъ силомъ мысленомъ покреѣе езѣкъ, -и кое нѣимъ, кое остальмъ устнымъ и грлскимъ орудіама ображава, издае и саставля разна слова и гласове, изъ коихъ постаю разумительне и предмете означаваюѣе рѣчи. Дакле рѣчи су непосредственно знаци мыслѣй, а посредствено знаци предмета'.

Рѣчи се саобштаваю съ другима или посредствомъ говора, или посредствомъ писменого означая. Оба ова начина служе за саобштаванѣ мыслѣй. Оба начина подложна су мыслима и

разуму, а међу собомъ есу успоредна (coordinata). Говоръ непосредствено односи се на слухъ, и овоме се саображава, писмо односи се непосредствено на око, и мора се саображавати овоме. Разумъ и мысли управляю и размъраю обое. Да е писанъ непосредствено подчинѣно мыслима, а текъ посредствено говору; и непосредствено оку, а не слуху; и да писанъ према горору стои успоредно, а не подчинѣно, то се види и одтуда, што глувоними, неимаюћи слуха, и нечуюћи говора, самимъ разумомъ и очима точно науче писмомъ изражавати мысли свое о предметима, и разумѣвати другога, и себе разумительнима учинити; кое никако небы могло быти, кадъ бы писмо непосредствено подложно было говору и слуху.

3.

Кадъ е языкъ производъ човека као човека, и кадъ е у разуму и разумомъ постао и оживио, то е морао съ човекомъ заедно животъ свой почети, то мора еднога вѣка и едне старости са родомъ човеческимъ быти. Но у постаню човека разумъ ние быо тако развѣнъ и изображенъ као доцнѣ, и као што е садъ; дакле такавъ е морао быти и языкъ. Како се разумъ съ временомъ развѣяо, тако се и языкъ развѣяо. Какови су езыци садъ, то знамо и видимо, какови су и пре много година кодъ разны' народа были, и то можемо дознати изъ писмены' остатаканыиовы', али какавъ е языкъ у првомъ зачетку быо, то искусствомъ или повѣстнымъ доказательствомъ дознати неможемо. Само судећи

по познанству языка' какови су садъ, и какови су пређе много година были, и како су се за нѣко извѣстно време, н. п. за одну хиляду година развили и преобразили, можемо заключити и на станъ языка у много старіемъ времену бывше, и тако све полагко трагомъ идући можемо и до самога извора и првобытнога станя и почетка допрети, и ако не извѣстно знанъ о томе имати, а оно баръ къ томе приблизити се. Кадъ къ овоме іоштъ у помоћъ узмемо испытъ языка' оны', кои су у новія времена постали, сливши се изъ два или выше языка' у еданъ, и погледъ нашъ на начинъ, коимъ е то произведено, бацимо, онда изъ постанка овога языка изъ выше языка' сливеногъ можемо лакше и о првобытномъ постанку изворнога языка судити.

Свакій языкъ дакле постепенно и съ временомъ развія се по самой природи све выше и выше; и развіяюћи се наравно и мѣня се: дакле никако нестои на едномъ мѣсту и у едномъ станю. Другчи е садъ, него што е было пре хиляду година, а другчи е пре две хиляде година морао бити него што е пре хиляду година было; и тако наравно да ће другчи бити после хиляду година него што е садъ. Већій или мањій развитакъ наравно показуе дуже или краће време развіяня. Дакле гдѣ наиђемо на већій развитакъ языка, ту можемо и на већу нѣгову старость заключити: премда нѣка обстоятельства могу развитакъ языка и ускорити, као природна живость и бистрота ума, жаркость силе уображеня, поднебесность блажія, союзъ са народима и языцима развіеніима. Но и покрай тога може се правилно казати: *Што е языкъ развіеніи, шо*

є и старіи. И у єдномъ и истомъ єзыку найлазимо мы на нарѣчія манѣ или выше развієна, прѣм да є цѣломе єзыку єдновременный постанакъ; и ту можемо казати, да су она напоменути прѣтеѣа обстоятелства развитакъ кодъ єднога или другога нарѣчія ускорити морала.

Развишакъ єзыка различанъ є одъ *изображенія* єзыка. Развія се єзыкъ наравнымъ путемъ говора, и то безсвѣстно кодъ свію народа. Изображеніє пакъ єзыка бѣва путемъ писменымъ са свѣстю. Развіянѣ єзыка починѣ са зачеткомъ єзыка, а изображеніє починѣ са писменостю єзыка. Како годъ што почетакъ писмености у разнымъ єзыцыма различитый степенъ развитка нѣновога затиче, тако и у разнымъ єзыцыма различный степенъ овай развитка служи за подножіє и основъ изображенія єзыка. Развіянѣмъ єзыка єзыкъ се преиначава и мѣня; изображаванѣмъ єзыка єзыкъ се непреиначава нити мѣня, но се на основу веѣъ затеченогъ развитка утврѣѣує, уреѣѣує, шири и расплоѣава.

Єпоха развитка єзыка, на кою почетакъ писмености найлази, дає отличительный характеръ єзыку, и опредѣлює силу и снагу живота нѣгова. Што є єзыкъ зачетку своме ближій, слѣдователно неразвієніи и вѣка краѣєга, дакле млаѣій, то є снажніи, силніи, и живота ячега; што є пакъ одъ извора удалѣніи, и тако развієніи, дужега вѣка, дакле старіи, то є и безсилніи и живота слабієга. Ко своме єзыку и народу жели утврдити и продужити животъ, тай мора при писменомъ изображаваню єзыка добро познати и уочити єпоху развитка, у коіой се єзыкъ нѣговъ налази, мора добро да схвати, да ли се ближе

животу и напредованю или ближе смрти и пропасти налази. Ёрѣ само тако може се уздржати снага устројства нѣговога у цѣлости, само тако сачувати сила животна, окрѣпити и опоравити ослабѣле жиле и питателни сокови нѣгови.

4.

Єзыкѣ, као што смо видели, у разуму живи, и живећи развія се непрестано, и развіяюћи се мѣня се, и нестои на єдномѣ мѣсту и у єдномѣ станю. Зато мора степенѣ развитка кодѣ разны' єзыка и народа' различанѣ быти, различанѣ и кодѣ єдногѣ народа у разное време, различанѣ и у єдно време у разнымѣ нарѣчїяма єднога и истога народа. Овај различанѣ степенѣ развитка у разнымѣ єзицима наравно доноси са собомѣ и то, да кодѣ разны' єзыка' или народа' изразѣ єдны' и исты' гласова небыва єднакѣ но различанѣ по степену развитка самога єзыка. То исто мора быти, а и бива у разнымѣ нарѣчїяма єднога и истога єзыка. Ова различност єдны' и исты' гласова опредѣлює характерѣ єзыка или нарѣчїя єднога према другоме, и дає познати степенѣ развитка нѣиова. По томе ясно є, да и писменни знаци, коима се звуци и гласићи означаваю, кодѣ разны' єзыка' и народа' и другїй значай своме єзыку свойственѣ имати мораю. И тако како годѣ што се єзыци у разномѣ степену развитка налазе, и по томе или су неразвієніи, и силніи или су развієніи и слабїи, тако су исто и нѣиови звуци и гласићи или нѣи означаваюћи знаци, т. є. слова. Дакле према степену развитка єднога єзыка стои и степенѣ развитка поєдины' гласића,

и слова' у истомъ езыку. Другій е степенъ развитка н. п. у Грчкимъ звуцима и словима : *виша гамма, делша* : а другій у Славенскимъ : *буки (б) глаголъ (г) добро (д)* у нарѣчію Србскомъ, а друго е у Русскомъ и Чесскомъ : другчіе изражава Полякъ свое *л, с, ш*, а другчіе та иста слова издае Србинъ. И Гркъ има *ѳ (ѳиша)* и Енглець има *ѳ* у свомъ езыку, али Енглець другчіе изговара свое *ѳ*, а другчіе Гркъ свое. То исто бива и у самогласнима, и іоштъ съ много потаньимъ означаемъ. Да, и у едномъ и истомъ езыку другій е степенъ развитка едного гласа и слова пре хиляду година, а другій после хиляду година; а то исто стои и у разнымъ поднарѣчіяма едного нарѣчія.

Ова различностъ - силе и снаге поединь гласова у езыцима сачинява едного езыка особитостъ природну и нѣму свойствену. То су онога народа матерњи гласови; и ови чине езыкъ матерњимъ. Само сынъ онога езыка точно разпознае мѣрило степена развитка овы' матерњи' звукова, само онъ управо осѣћа силу и снагу и лѣпоту нѣову. Зато нити инонародникъ осѣћа различностъ звукова таковы', нити се словима инонароднымъ матерњи звуци као што треба означити и изразити могу. По изговору овы' матерњи' звукова разпознае се инородаць; ерѣ овай туђега езыка гласове изговара по подобнимъ гласовима своего езыка. Зато се Гркъ позна, кадъ говори Србски, Србинъ позна кадъ говори грчки, позна се Енглець и Талианъ и Французъ, кадъ говоре нѣмачки, и позна се и Полякъ и Русъ и Чехъ, кадъ говоре Србскимъ нарѣчіемъ, а и Србинъ кадъ говори нѣовимъ нарѣчіемъ. То можемо искусити и при изговараню

мртваго латинскога езыка одъ разны' народа. Другчіе изилазе гласови и говоръ Латинскога езыка изъ уста Енглеза, другчіе изъ уста Француза, другчіе изъ уста Грка, другчіе изъ уста Нѣмца, другчіе изъ уста Таліана, другчіе изъ уста Србина, другчіе изъ уста Поляка, другчіе изъ уста Влаха, другчіе изъ уста Маѣара. Видимото и при Црквено-Славенскомъ езыку, коега другчіе изговара Полякъ, другчіе Русь, другчіе Чехъ, а другчіе Србинъ, свакій по звуцима своєга нарѣчія.

Ови звуци, и нѣиовъ степенъ развитка принадлежи къ особности строя (индивидуалитету организма) еднога езыка, у коме особна снага животна и развойна или ображательна лежи. Што су звуци ови манѣ развіени, то е сила животна и тежня ображательна (*visus formativus*) яча. А манѣ су развіени у езыцима зачетку своєе ближима, или млаѣима; дакле млаѣи езыци имаю ячу силу животну и тежню ображательну, и то по закону обштемъ свію тварій. По сили овога обштега закона гдѣ се два езыка састаяти и додиривати почну, ту млаѣій своіомъ ячомъ силомъ животномъ и тежньомъ ображательномъ онога развієнієга и старієга надвладати, гутати и преображавати мора, и тако се одъ часа таковога састанка старіи езыкъ губити мора, а млаѣій плодити, распространявати и ширити. Тако гдѣ се Енглезскій и Французскій састане и тре са Нѣмачкимъ, или ма съ коимъ околнымъ езыкомъ, онай овога сатире, гута и преображава; тако се Србскій покрай Влашкогъ затире и губи; тако Турскій покрай Грчкогъ и Србскогъ расти и умножава се. Ово е непремѣнный и вѣчный законъ природе, и природно течєніє стварій.

5.

Видили смо, да су по степену развитка езыка и звуци и гласићи манѣ или выше развијени; и по томе бивају истина наликъ еданъ на другій, али по различности зачетка или рода есу међу собомъ различни. Разлику ову у внутрености строя, и тако рећи у суштности основану нетреба помести са висоиномъ и нискостию гласа, која се као додатакъ спољашній или узъ суштность приданый узгласъ сматрати мора. Између суштности гласа и узгласа постои одъ прилике такова разлика, какова између понятія величине и висине. При суштности гласа пита се, коликиъ е гласъ, т. е. колико дуго трае, или колико е дугачакъ? И на овоме се оснива количность езыка (*quantitas*); а при узгласу пита се, колико е высокъ гласъ? И на овоме се оснива узгласность езыка (*die Betonung, Accentuirung*). У комъ е езыку количность суштности јошть у оној епохи, да се разпознае изражаемъ, онај е количанъ. И по томе езыци у старомъ времену као манѣ развијени и силни есу выше колични (*quantitativ*), а у саданѣмъ времену они исти као развијени выше су узгласни (*betont, accentuirt*).

У свакомъ езыку манѣ или выше има гласића, кои су еданъ на другій наликъ, али се по зачетку, роду, и самоме изражаю међу собомъ разликују. Люди, кои су езыкъ каковый на писменость доводити, и гласове словима означава-ти почели, увидили су ову разлику звукова, и трудили су се исту и словима означити, онако, као што и у природи и изражаю постои. Одтуда е произишло, да су нѣки по видимоме едни

гласови, но по зачетку, роду и изражаю различни, и различнима словима, или ако и истима но текъ некимъ знакомъ разликованыма означавани, како е гдѣ строй и природа гласа изискивала, те е тако погдѣкой по видимоме еданъ гласъ по два, три, или выше знакова или слова добіаю.

Оставляю друге языке. Но опоминѣмъ и упућуемъ свакога на Грчкій или Еллинскій и старый Славенскій языкъ. Еллинскій языкъ у ономъ смотренію цѣломе свѣту за образацъ служити може. Никакавъ мени познатый языкъ ние словима тако точно, тако природи и духу сходно израженъ и у цѣломе устројству своѣ тако подпуно сprovedенъ, као Еллинскій или старый Грчкій. (Я бы ово мое потврѣенъ доводима подкрѣпити могао, но будући да у печатњи оной слова' грчки' нема,*) а и намѣра е моя выше основе опредѣлити и развити, него ли примѣре и доводе гомилати; зато се за садъ само на наговѣштай ограничавамъ). Людма Еллинскомъ писменостю изображенима, као Кириллу и Методію, ние могао другій языкъ предъ очима быти, нити су имъ могли други основы за образацъ служити, него они, кои су у Еллинскомъ языку постоjali. Они су ове Еллинске или Грчке заиста найтврѣе основе на Славенску писменостъ пренели, и ову по духу и природи языка и степену развитка нѣговога тако разумно и вѣшто удесили, да у томъ смотренію писменный означай звукова славенски' као единитый узъ Грчкій постои, и съ нѣмъ равнати се може; премда е невѣштиномъ поздніи писменика много одъ прво-

*) И грчки и славенски слова садъ већъ има довольно.

бытны' Кирилла и Methodia основа' одступано, и тимь доста и поремеѣено, да доцнii и данашный обликъ нѣговъ неодговара посве изворной основности своiой.

6.

Разумъ при означаваню мыслiй очленѣнима звуцима или гласовима издавао е и ображавао ове езыкомъ и устнымъ и грлскимъ орудiяма по законима свiю тварiй, и сходно значеню мысли оне, кою е изразити усилявао се. Тако како годъ што у свему свѣту и поединима тварима сила привлательна и сила одтискательна дѣйствуе и дѣйства производи, тако се то и у произвоѣеню и ображаваню езыка овой подобна сила разума примѣчава. Еръ како годъ што е человекъ часть свѣта, и као таковый у свези са тварима свѣтскимима или дѣйства внѣшня къ себи прима, или дѣйства одъ себе издае, тако и гласове сходно значеню мыслiй и полагаю стварiй или одъ себе отискуе и на полъ издае, или къ себи привлачи, и унутра узима. Ово е законъ духа и природе човеческе; зато се подобна дѣйства при ображаваню рѣчiй и гласова у свакомъ езыку манѣ или выше примѣчаваю. Нарочито пакъ разпознае еето „къ себи и одъ себе“ у езыку Славенскомъ, као што га е Кирилль и Methodiй са писменостю нашао, кое су они тимь лакше постигнути могли, што су и основе Емлинске или Грчке веѣть утврѣене познавали, и гласове Славенскога езыка као неразвиѣне и слање лакше схватити и разликовати могли. Мы споменика' одъ нѣовога управо времена (870 — 900) немамо, али Остромирово Евангелiе одъ

године 1057. (кое е вретный Александеръ Востоковъ у Петрограду издао 1843. год.) као одъ свію нѣиовомъ времену најближе може намъ као најболый и најточнии, и управо единый правый у овоме роду изворъ послужити. Сви остали споменици досадъ познати немогу се са овимъ сравнити.

Како годъ што при издаваню и ображаваню рѣчій силу разума видимо управлѣну или наполѣ одъ себе, или унутра къ себи; тако се и звуци или гласови главнымъ правцемъ или наполѣ извѣию или унутра увѣию. Они су дебелогласни или силногласни и отворени, а ови су танкогласни или слабогласни и затворени. И по овима су и слова ове гласове означавајућа скроена, и по овой разлици постојко употреблѣна, одговарајући са видимима знацима природномъ устройству гласова. И тако дѣле се на два главна рода, т. е. *силногласна* и *слабогласна*, или *дебелогласна* и *танкогласна*, иначе *отворена* и *затворена*. И у ова два рода или раздѣла спадаю како *сугласна*, тако и *самогласна* у развѣию налазећа се слова. Силногласность или дебелогласность кодъ сугласница означена е у Славенскомъ старомъ ѣзыку одъ Кирилла и Методія са дебелымъ еромъ (Ъ), а слабогласность или танкогласность сугласница означена е са танкимъ еромъ (ь) *). Разпознаю се пакъ постояннымъ значаемъ, тако, да и при постепенномъ развѣию кадъ ови тако рећи загласци или пагласници у гласове се преломе и као такови оживе, опетъ задржаваю значай сво-

*) Дакле танко ерь (ь) нѣе было знакъ за умекшаванѣ сугласница, као што се доцнѣе узимало, и садъ узима.

ега зачетка и природе свое, тако, да се изразъ дебелогласности (ъ) само у дебеле гласове прелама, а танкогласности (ь) само у танке гласе прелива. И као што е дебелогласность у себи силнѣя или снажнѣя, тако у постепенномъ развѣянью языка остае постояннѣя, и зато се негуби, а танкогласность као што е слабѣя тако се по поврненномъ развѣянью языка често и губи, а гдѣ се задржи ту се къ дебелогласности клони. И при првомъ развою овыхъ загласака постоянно и непремѣнно дебелогласно (ъ) прелази у ери (ы), а танкогласно (ь) у првомъ ламу прелази у яѣ (ѣ). Иначе гласу дебеломъ (ъ) одговараю дебеле гласнице: *у, о, а*, дугачко или отворено; а танкоме гласу (ь) одговараю танке гласнице: кратко или затворено *а, е, и*.

Сродноподобно на овоме основу лежала е разлика између самогласница' у развѣянью налазећих се: и тако едне су биле по својој напољ тежећој природи *спољашнѣ* и *отворене*, а друге овима подобне по својој унутра тежећој природи *внушренѣ* и *затворене*: као 1, отворене: *оу, юу, ѡ, ѡ-ѡ*; 2, затворене: *ѡ ѡѡ, ѡ ѡѡ*. — За ери (ы) и яѣ (ѣ) већ е горе речено.

И ови гласови имали су собственыи и природи сходный свой значай, тако отворени гласови у ображаваню рѣчѣй одговараю значеню напољ тежећемъ мысли оне, кою изражаваю, и полагаю стварѣй, остаю у постепенномъ развѣянью языка постоянни и промѣни неподложни; затворени пакъ задржаваю природи својој свойственый значай, и у постепенномъ развѣянью языка есу непостояни и промѣни подложни. — При сматраню ове различности гласова примѣчава се као при-

родно, да строжія или блажія поднебесность, у коіой се еданъ или другій народъ налази, значайно дѣйствуе на ображанъ овых дебело-и танкогласница'. У строжіой поднебесности обылнiе бываю дебелогласнице, у блажіой обылнiе танкогласнице, и како еданъ и истый народъ изъ строжіе у блажію поднебесность пређе, тако и одъ дебелогласница' съ временомъ у езыку свое губи. И самъ еданъ народъ и у едно време у предѣлу южномъ блажіемъ значай дебелогласница' таньи и потире, а у строжіемъ сѣверномъ предѣлу дуже чува и обдржава. —

7.

По показаномъ природномъ закону *дебело-и танкогласности* многе намъ се истине у езыцима и нѣиовомъ развіяню показую и разясняваю, и отвараю намъ се стазе къ сакривеномъ току повремени' промѣна' у езыцима, па нарочито и у Славенскомъ; и мы добыямо нѣкій извѣстный наслонъ, да станѣ езыка у древна времена постоявше са саданьимъ, и саданѣ са бывшимъ у нѣку органическу свезу доводити и многа заключенія изводити можемо. Тако н. п. видеѣи у Србскомъ езыку: *е* и *ещь*, *су* мѣсто старога *сушь*, *ише* мѣсто *ишешь*, *ишу* мѣсто *ишушь*, *види* мѣсто *видишь*, и т. д. извѣстно заключити можемо, да су у стара времена сви ови садъ изгублѣни о-крайци морали быти танкогласни, слѣдователно да су у време Кирилла и Методія морали писани быти знакомъ танкогласнымъ (ь); а опетъ кадъ видимо после старога *ишемъ*, *видимъ*, да-нашнѣ развіено *ишемо*, *видимо*, то морамо за-

ключити, да е у старо време у *ишемъ* и *видимъ* м (мыслѣте) морало бити дебелогласно, и да е са таквимъ знакомъ (ъ) и писати се морало. И кадь н. п. у езыку Србскомъ данашнѣмъ видимо самогласно отворено, кое е свой звукъ по непремѣнности природе свое одъ старина задржало постоянно, као *ясносшь, явиши, яма, яросшь, шрокъ, усша, благому Богу, шрудъ, еданъ, есшь, езеро*, онда можемо заключити, да е у старомъ езыку Кириллова времена оно са самогласнымъ отворенымъ писано было, дакле *ясность, явити, има, простъ, троикъ, оуста, благомоу Богу, троудъ, І-Єдинъ, І-Єсть, І-Єзеро*, и т. И ако бы у данашнѣмъ црквено-славенскомъ езыку нашли на противно овоме основу писанъ, онда можемо заключити, да е у томе или одъ правога основа одступлѣно, или по особой природи нарѣчія другога, а не онога, коимъ се у почетку писати почело, удешено. Тако исто ако мы у найстаримъ споменицима, као што е Остромирово Евангеліе, видимо да е треће лице единств. и множ. числа у глаголима знакомъ танкимъ означавано, можемо заключити, да е онымъ нарѣчїемъ Славенскимъ писати се почело, у коме се ово као танкогласно у позднїя времена изгладило и изгубило. Овымъ путемъ може се и до рѣшенїя онога питаня, коимъ е нарѣчїемъ Кирилъ и Методїй писати почео, лакше и извѣстнїе доћи.

По овоме закону дебело-и танкогласности у езыцима толкуе се и преливено латинско *est* у талиянско *é*, и *amat* у *ama*, *habebat* у *aveva* и т. д. гдѣ е *st* и *t* на краю збогъ танкогласности съ временомъ изгладило се и изгубило. И у Французскомъ се езыку *est* лат. преобразило у *è*,

премда се пише *est*, по свой прилици зато, што се *t* танкогласно јоштъ ние сасвимъ утаманило; ерѣ предъ самогласнымъ опеть се покаже и оживи, као и у *avait il, vous avez, grand homme* и т. д. одъ прилике као што се и у Србскомъ езыку особито у южномъ предѣлу чуе *радос, милос, жалос, слас, влас*, и т. д. са изглађенѣмъ танкогласнога окрайка *шь*, али ние јоштъ утаманино онако, као што е изчезло у *су* мѣсто *сушь*, *ише* мѣсто *ишешь*, *води* мѣсто *водишь* и т. д. ерѣ предъ самогласницама покаже се да живи, као у другимъ падежима: *радосши, милосши, жалосши, сласши, власши*. И по томе се види да преламанѣ и гублѣнѣ гласова и слова' у едномъ езыку небыва наеданпутъ, него се постепенно изглађава и текъ съ временомъ изчезава.

Ову природность и основну свойственость езыка познавати врло е важно у послѣдствама своима за свакога, кои се стара правила езыка опредѣлити, тако н. п. да само едно послѣдство наведемъ, збогъ постепеннога преливаня танкогласности у дебелогласность наилазимо кодъ склоненія имена' суштествителны' на нѣке нееднакости, сумнителности и двоякости, као у рѣчма: *иушь* у твор. *иушемь* и *иушомь*, (петъ *иуша'*, и толико *иушій*), мѣсець у род. мн. *мѣсеца'* и *мѣтецій*, *пламень*, у зват. ед. *пламену* и *пламене*, *кремень* *кремену* и *кремене*, *камень* *камену* и *камене*, *зець* *земеви* и *зевови*, *царь* у зват. *цару* и *царе*, *господарь* *господару* и *господаре*; танкогласно *лукъ* (*Zwiebel*) у зв. *луку*, а дебелогласно *лукъ* (*argus*) *луче*, *црвь* у род. мн. *црвій*, а гдѣ се говори дебелогласно ондѣ одъ *црвь* чуе се и *црвова*. — Ове и подобне нееднакости, неизвѣ-

стности, и двойкости тако у языку постое, и нису то књижевници изъ Славенскога у Србскій пренели или покварили, него се языкъ у такомъ степену развитка садъ налази. Мы овако-ве двойкости видимо и налазимо и у разнымъ нарѣчіяма различне, како е у комъ манѣ или выше развіанѣ и преливанѣ языка поступило. —

8.

Я самъ између осталого казао, да разумъ човеческій при ображаню силно-и слабогласница' или дебело-и танкогласница', т. е. гласове или напољъ извіяюћи или унутра увлачећи и у-віяюћи, то чини *сходно значеню мыслей и полагаю стварій*. Да бы читатели о овоме яснѣе судити, и мыслима моима лакше слѣдовати могли, я ѣу се овдѣ іоштъ мало задржати: да основъ и истину овога потврѣненя развіемъ и примѣромъ покажемъ. Тако да узмемо на испытъ два по видимоме равногласна падежа: Творителный единственный и Дателный множественный кодъ прилагателны' имена', оба свршуюћа се на *мысльше* (м). Овдѣ прво постае пытанѣ: Какво значенѣ умъ човеческій у мысли дае Творителномъ, и какво значенѣ Дателномъ? На кое ѣемо простъ и ясанъ одговоръ добыти тай, да мысао у Творителномъ привлачи стварь къ себи, и саставля као орудіе, дружство, дакле придружует; а у Дателномъ стварь одъ себе дае, одтискуе, удаляет и оддружует. Къ овоме долази сматранѣ положая стварій, коимъ е сама мысао условљена, т. е. како стое ствари предметно (*objectiv*) една према другой у Творителномъ, а како у Дател-

номъ? гдѣ се види то исто, да су ствари при Творителномъ споене и удружене, а при Дателномъ одъ себе удалѣне. И по томе е умъ човеческій Творителный падежъ образовао гласомъ у себе увлачеѣимъ се, дакле танкогласнымъ, а Дателный множественый гласомъ одъ себе одтискуюѣимъ, дакле дебелогласнымъ, као што стои и значенѣ мыслей и положай стварій. И тако по овоме основу у Остромировомъ Евангелію Творителный единственый излазеѣій на *м* (мысльте) означенѣ е свуда са танкимъ еромъ (*ь*), а Дателный множественый такоѣеръ на *м* излазеѣій са дебелымъ еромъ (*ъ*), као н. п. *имъ* (нѣимъ *mit ihm*), и *имъ* (нѣима, *ihnen*), *съ добрымъ* (*mit dem guten*); и къ *додрымъ* (*zu den guten*); и толико е дебелогласность Дателнога множественога ясна была, да се са доданнымъ *и* (иже) предѣ *м* звукъ последнѣ самогласнице продужіо и веѣма отворіо. Доцнѣ е овай основъ поремеѣенѣ и изъ вида испуштенѣ, тако, да у црквенимъ садашнѣимъ кнѣигама ове разлике неналазимо, но обое се знакомъ дебелогласнымъ (*ъ*) означава; кое е заиста противо природе и духа езыка учинѣно, съ тимъ выше, што и у данашнѣмъ живомъ Србскомъ езыку као яко развіеномъ іоштѣ ову разлику и у самомъ изражаю налазимо. И у Србскомъ езыку Творителный единственый есте слабогласанѣ, или танкогласанѣ, а Дателный множественый силногласанѣ или дебелогласанѣ, премда наравно у много манѣмъ степену, него што е у старо време морао быти. Ко е радѣ о овоме увѣрити се, нека само мотри, како се при Творителномъ дойна устна увлачи унутра тако да до половине свога површя подѣ горнѣ зубе

подилази, а при Дателномъ множественномъ како се обе устне одъ зуба наполю одтискую, и една съ другомъ стиснувши се *м* дебелогласно изражаваю.

Ова танкогласна природность Творителнога единственога нарочито показуе се и кодъ имена женскога рода како сущтествителны' тако и прилагателны'. Тако у древна времена означавано е то са затворенымъ *Юѣ* н. п. *ЖЕНОЮѣ*; при постепенномъ развіяню языка развило се кодъ насъ ово у сродно затворено танкогласно *в*, *женовь*, а ово у сродно танкогласно (ункаво) *н*, *женонь*, а садъ у сродно танкогласно *м*, *женомь*, сходно природи и значеню Творителнога уобште. (У нарѣчію црногорскомъ іоштъ има доста оваковы затворены' самогласница, како у Творителномъ, тако и другимъ подобнымъ случаима, само до танкогласнога *н* (*нь*) развіены' као *женонь*, *ишень*. У Чесскомъ языку стои іоштъ скоро при старой затвореной самогласници унутра увіяюћой се, као *женау*, *рыбау*.) Ову танкогласность дознаемо мы или помъивомъ пажньомъ на изговоръ и на дѣйствованъ устны' орудія' при изговору, или сматранѣмъ на првобытность или коренитость гласа, кое быва или сравниванѣмъ са старымъ гласомъ, одъ кога овай произлази, или са постоѣщимъ гласовима у разнима нарѣчіяма Славенскима, коя сва задржаваю истоветность природе и духа языка, гдѣ се при затворенымъ гласовима самогласнымъ значайно показуе заункаванъ гласа, или носно увіанъ гласа, кое одговара танкогласности сугласница'. — На основу овога значеня мысли и положая ствари и Дателный е единственный у найстарія времена изговаранъ са

отворенымъ у, и тако писанъ са оу, као н. н. доброму или доброуму.

Различность ова дебело-и танкогласности кодъ сугласница' у езыку Славенскомъ водила е за собомъ и оснивала и различность звукова са-могласных, кои су наравно као по роду, зачетку и изражаю различни и различнымъ знацима писменнымъ означавани, тако дебелогласности (ъ) одговарали су звуци ы, ыи (поздніе ый), а танкогласности (ь) ѿ, и, ии (доцніе ій) и. т. д. о којима ће у свое време бити говоръ.

Овако самъ я умствовао, истражуюћи и испитуюћи основе, природу и духъ езыка Србскога. Но споменици Славенски и Србски, у којима се ови и овима подобни основи слабо и непостояно спроведени налазе, выше су ме пута' у мыслима моима пореметили, докле ми ние Остромирово Евангеліе (1057) одъ Востокова издано у руке дошло, кое е основаность мыслий мой', којима самъ я по природи, свойству и изражаю садашнѣга Србскога езыка къ основима старога езыка подизао се и приступао, подкрѣпило, по-найвыше одговараюћи у самомъ дѣлу умозаключеніа моима.

Ови и овима подобни звуци сугласни и са-могласни есу они, кои су по видимоме еданъ на другій наликъ, али се по роду, зачетку и изражаю еданъ одъ другога разликую. Ово су они звуци у Славенскомъ езыку уобште, и мањ или выше и у поединима нарѣчіама нѣговима, кои су овима свойствени, природни и матерњи. Ово су звуци, кои принадлеже къ строю или организму езыка, којимъ разумъ свой духъ и животъ у езыкъ улива. Ово су звуци, којима езыкъ у ра-

зуму живи, и разумъ у нѣму. Ово су звуци, кои су у старомъ езыку одъ Кирилла и Методія као по роду, зачетку и изражаю различни схваћени, и у писаню као такви разликовани. Ову различностъ звукова пренебрегавати, изъ вида изпуштати, или одбацати, значи матернѣ гласове у езыку таманити, значи противъ строя или организма езыка поступати; а противъ строя езыка иѣи толико е колико езыкъ разстроявати, а езыкъ разстроявати значи нѣга силе животне лишавати, корень му затирати, и самый духъ разума изъ нѣга изгонити, па и езыкъ убјати и пропасти доводити. А езыкъ убјати, ние ли то исто, што и народъ убјати? —

